

Saodat SHAMSHIYEVA,
Andijon davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail: baxridinovaetibor@gmail.com

O‘zDJTU dotsenti, PhD M.Y.Baxtiyorov taqrizi asosida

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA OLAMNING FRAZEOLOGIK MANZARASIDA GENDER KONSEPTLARINING SHAKLLANISHI

Annotatsiya

Mazkur maqola ingliz va o‘zbek tillarida gender mavzusidagi frazeologizmlarga bag‘ishlangan bo‘lib unda, har ikkala tilda mavjud bo‘lgan frazeologizmlar va ularning structural va semantic tadqiqi, olimlarning bildirgan fikrlari tahlil qilinadi. Kirish qismi ushbu maqolaning umumiy mazmunini ochib beradi. Bunda gender muammosiga to‘xtalib o‘tilgan. Adabiyotlar tahlili qismida qaysi o‘zbek va ingliz tilshunos olimlari ushbu sohada tadqiqotlar olib borganligi, ilmiy ishning bazasini yaratilishida asos bo‘lib xizmat qilgan manba adabiyotlar to‘g‘risida fikr yuriladi. Metodlar va nazariy asoslar qismida gender muammosiga umumiy ta‘rif beriladi. Genderlingvistika tilshunoslikdagi zamonaviy yo‘nalishlardan biri sifatida rivojlanib kelmoqda. Hozirgi davr tilshunosligida gumanitar fanlar qatorida insonning, ya‘ni erkak va ayolning jamiyatda tutgan o‘rni, ularning ruhiy olami va tili ijtimoiy, madaniy xususiyatlari bilan bog‘liq jarayonlarni tadqiq qiluvchi genderlingvistika fani muhim bo‘lib bormoqda. Genderlingvistikaning shakllanishi XX asrning so‘nggi yillariga to‘g‘ri keladi.

Kalit so‘zlar: gender, lingvistika, ibora, turg‘un birikma, stereotip, ayol, erkak

THE FORMATION OF GENDER CONCEPTS IN THE PHRASEOLOGICAL LANDSCAPE OF THE UNIVERSE IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

This article is devoted to the topic of phraseology in English and Uzbek with the participation of the words Female and Male, which analyzes the existing phraseology in both languages and their structural and semantic study, the views of scholars. The introductory part describes the general content of this article. In the section on the analysis of the literature on gender issues, it is considered which Uzbek and German linguists have conducted research in this field, the source literature that served as the basis for the creation of the basis of scientific work. Methods and theoretical foundations give a general description of the gender problem. The world is constantly evolving. Therefore, the analysis of the world is inherent in human beings. Classifying people by gender is a common process. Gender is one of the most important characteristics of a person's age and character. Gender is also determined in the passport, and people have a certain place in society. Even before a baby is born, expectant parents want to know if their baby is a boy or a girl. Gender linguistics is developing as one of the modern trends in linguistics. Gender linguistics, which studies the role of man and woman in society, their spiritual world and language, social and cultural features, is becoming more and more important in modern linguistics. The formation of gender linguistics dates back to the last years of the twentieth century.

Keywords: gender, linguistics, phrase, stable combination, stereotype, ayol, male.

ФОРМИРОВАНИЕ ГЕНДЕРНЫХ ПОНЯТИЙ ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ ЛАНДШАФТЕ МИРА НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Данная статья посвящена теме фразеологии в немецком и узбекском языках с участием слов женского и мужского рода, в которой анализируются существующие фразеологии в обоих языках и их структурно-семантическое изучение, мнения ученых. Во вступительной части описывается общее содержание данной статьи. В разделе, посвященном анализу литературы по гендерным вопросам, рассматривается, какие узбекские и английские лингвисты проводили исследования в этой области, какая исходная литература послужила основой для создания базиса научной работы. Методы и теоретические основы дают общее описание гендерной проблемы. Мир постоянно развивается. Поэтому анализ окружающего мира присущ каждому человеку. Классификация людей по гендерному признаку - это обычный процесс. Гендер - одна из важнейших характеристик возраста и характера человека. Пол также определяется в паспорте, и люди занимают определенное место в обществе. Еще до рождения ребенка будущие родители хотят знать, мальчик это или девочка. Гендерная лингвистика развивается как одно из современных направлений в лингвистике. Гендерная лингвистика, изучающая роль мужчины и женщины в обществе, их духовный мир и язык, социальные и культурные особенности, приобретает все большее значение в современной лингвистике. Становление гендерной лингвистики относится к последним годам XX века.

Ключевые слова: гендер, лингвистика, словосочетание, устойчивое сочетание, стереотип, айол, мужчина.

Kirish. Bugungi kunda frazeologizmlarni har tomonlama tadqiq etish dolzarflik kasb etadi. Jumladan, frazeologik birliklarning gender tahlili o‘z tadqiq, ini kutayotgan masalalardan biridir. Iboralarda gender stereotiplari bevosita yoki bilvosita aks etishi mumkin. Keyingi paytlarda televideniya, matbuotda, internet

tarmoqlarida Gender bilan bog‘liq turli mavzular muhokama qilinmoqda. Tadqiqot ishimi uchun muhim bo‘lgan Gender bilan bog‘liq frazeologizmlar ingliz tilida mavjudmi, mavjud bo‘lsa, lug‘atlarda keltirilgan iboralardan “erkaklarga nisbatan” qo‘llanilgan va “ayollar haqida” aytilganlarini qanday ajratamiz va undagi muammolar haqida ushbu

maqolada batafsil yoritdik. Genderlingvistika tilshunoslikning yangi sohasi bo'lishiga qaramasdan ko'plab tilshunos olimlar mazkur soha bilan shug'ullanishmoqda. Lekin Gender bilan bog'liq frazeologizmlar ustida juda kam tilshunos olimlar ilmiy tadqiqotlar qilishgan. Nazariy jihatdan Genderfrazeologizmlarni tadqiq qilgan olimlar sifatida Elisabeth Piirainen, Yohan Shternkopflarni sanab o'tish mumkin. Olim Yohan Shternkopf 1995- yilda nemis tilidagi mavjud bo'lgan jinslarni ifodalovchi frazeologizmlarni atoqli otlar, qarindoshlik darajasiga ko'ra "Mann", "Frau" so'zlari qatnashganlarini tadqiq qildi[1;48]. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nemis tili frazeologiyasida jinslarni ifodalovchi frazeologizmlar ko'p emas. Tadqiqot ishimizda frazeologizmlarni izlab topish va ma'nosini tushinishda Duden 11, 1992 va 2008 (Redewendungen) va Friedrih Volfning "Moderne deutsche Idiomatik"(1995) (Zamonaviy nemis tili idiomalari) kabi kitoblardan foydalandik.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirda dunyoning yetakchi ilmiy markazlari, jumladan kognitiv lingvistika, lingvomadaniyatshunoslik, tillararo lingvistika va madaniyatlararo muloqot sohaslarida zamonaviy jihatlar doirasida keng ko'lamli tadqiqotlar olib bormoqda. Erkaklar va ayollar o'rtasidagi kommunikativ xulq-atvorni, jinsiy munosabatlarni aniqlashda odamlarning nutqining rolini belgilash, turli tillardagi jinsga oid birliklarni solishtirma o'rganish uchun ilmiy-uslubiy bazani ishlab chiqishga alohida e'tibor berilmoqda. Ushbu hodisa inson tasavvuri va milliy mentalitet asosida o'rganilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir fanning tadqiqot ob'ekti bo'lgani kabi genderlingvistikaning tadqiqot ob'ekti gender hisoblanadi. "Gender" tushunchasi fanga biologik jinsning, ya'ni ular asosida erkak va ayolga ajratuvchi "jins" tushunchasidan ajratish uchun kiritilgan. "Gender" erkak va ayolning jamiyatdagi o'rni va rolini belgilovchi tushunchadir. Bu ikki termini bir biridan farqlash kerak. "Gender" tushunchasi ingliz tiliga lotin tilidagi "genus" so'zidan o'tgan bo'lib "jins" degan ma'noni bildiradi[2; 96]. Bu tushuncha ikki xil talqin qilinadi: 1) Jins ya'ni biologik tushuncha 2) Ijtimoiy tushuncha. Jins va gender tushunchalarini farqlash borasidagi birinchi urinish 1968 yil Kaliforniya universiteti professori psixolog Robert Stoller va endokrinolog Jon Money tomonidan amalga oshirilgan. Evig Goffman ham "gender" terminini birinchilardan bo'lib qo'llagan sotsiolog Sofiya Babayan fikriga ko'ra, "Gender" ijtimoiy tushuncha. Olim "Ayol yoki erkakning benuqson timsoli, xronologik va geografik muhitning rang-barangligi, milliy an'analari, dini, tarixi, milliy mentaliteti va boshqalarda ifodalanadi" deb yozadi. Gender ayollar va erkaklarga ta'sir ko'rsatuvchi barcha ijtimoiy jarayonlarda mavjud. O.A.Voronina XX asrning 80-yillarini "Ayollar tadqiqoti rivojlanishining yangi fazasi" deb hisoblaydi. Olim patriarxat (erkakning jamiyatda ustun bo'lishi) va matriarxat (ayolning jamiyatda ustunlik qilishi) tajribasini tahlil qilib, gender sistemasi tahliliga o'tishni shunday ta'riflaydi: "Ayollar omili va erkaklar ustunligini tahlil qilishda, gender mavjud ekan, barcha ijtimoiy holatlarda erkak va ayol uchun birdek tegishli bo'lgan ta'kidlanayotgan va aytilayotgan tahlilga o'tishda sekin asta aksentlarning aralashuvi kuzatilmoqda." Jan Jak Russoning fikriga ko'ra, erkak va ayol o'rtasidagi o'xshashlik bu avvalo, ularning bir biologik tur vakillari ekanligidir: ular ko'p jihatdan tengdirlar – organlar, ehtiyojlar, qobiliyatlar. Biroq jamiyat a'zolari sifatida teng emas. Bunga sabab, ularning tug'ma xususiyatlaridir. Erkaklar uchun bu xususiyatlar – mustaqillik, rostgo'ylik, dadillik, qo'rqmaslik va h.k.lar; ayollar uchun esa uyatchanlik, ayyorlik va o'zgalar fikri bilan hisoblashish va h.k.lar. Russo fikriga ko'ra ayollar ancha teran fikr va aqlga egadirlar. Yozuvchi va faylasuf Yozef Gorres ta'kidlashicha, hamma insonlarning tabiiy jinsi va tabiiy jinslararo tengsizlik XIX asrdan qolgan va to hozir XX asrning

o'rtalarigacha saqlanib qolgan. Bu "Jinslar o'rtasidagi tabiiy tengsizlik" jinslarning turli xilligi bilan asoslanadi[3;29]. Faylasuf Immanuel Kant uchun erkak va ayol boshqaruvchi va boshqarilmidir. Ya'ni erkaklarning jamiyat siyosiy hayotidagi faoliyati aktiv, ayollarniki passiv. Kant tomonidan bayon etilgan gender stereotiplari qatorida turuvchi ushbu fikr, ya'ni ayollarning siyosiy yoki boshqa muhim qarorlar qabul qilishga qodir emasligi bugungi kunda ham ko'pchilik tomonidan e'tirof etiladi. Ko'rinib turganidek o'tmish arboblari jinslar o'rtasidagi farqlarni qayd etishgan va bu ularning fikricha, tabiiy holdir. Bunday gender stereotiplar hech qanday isbot talab etmaydi. Zamonaviy fan esa bunday fikrlarga ma'lum isbot va asoslar talab qiladi.

Tahlil va natijalar. Ingliz tilidagi frazeologik birliklarda shaxsiy ot kishilik zamirlari bilan (u, u, uning, uni) jins belgilanadi: Uning Hazrati xizmatchilari - aktyorlar; u shunchalik ahmoqki, siz unga Bruklin ko'prigini sotishingiz mumkin. Biroq, ko'plab ingliz maqollarida shaxsiy ot kishilik zamiri bilan jinsning neytrallashuv hodisasi kuzatiladi va bunday maqollar ayollar haqida ham ishlatilishi mumkin: kim oxirgi kulsa, yaxshi kuladi. Bu ingliz tili grammatikasida androtsentriзмning namoyon bo'lishidir. O'zbek tilida esa grammatik mezon yordamida jins rangli frazeologik birliklarni aniqlash qiyin, chunki unda ma'lum bir jinsni ko'rsatuvchi zamirlar yo'q.

Lexik mezon asosida jins belgilangan frazeologik birliklarni tanlash ingliz va o'zbek tillarida quyidagi tarkibiy qismlar mazmuniga ko'ra aniqlanishi mumkin:

a) O'z ismlar, ya'ni erkak va ayol ismlari: Xo'ja Ahrorning moli - bu Khoja Akhrga tegishli narsalar (ya'ni hech kimda bo'lmagan narsalar); katta Jon - yangi kelgan.

b) Umumiy ot kishilik leksemalar, ma'lum bir jinsni ko'rsatuvchi: payg'ambar yoshi - Muhammad payg'ambarning yoshi (ya'ni 63 yosh); oppoq qiz - chiroyli qiz (qizga muloyim murojaat); keksa ayol - ona, keksa ayol; erkinlik odami - ta'til yoki ruhsatda bo'lgan dengizchi.

c) Jinsni ko'rsatuvchi qarindoshlik atamallari: oppoq dada - bobo; agar onamiz hozir bizni ko'rsa, qanchalik maroqli ekanimizni bilardi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologiyalarda jins stereotiplari ikkiga bo'linadi: 1) erkak stereotipi va 2) ayol stereotipi.

Gender stereotipi til tizimi darajasida faoliyat yuritadi, jins tushunchasi esa gender stereotipidan ancha kengroq taqdim etiladi. Gender tushunchasi leksik va frazeologik darajada va butun matnlar darajasida yangilanishi mumkin. Jins tushunchasi doimo gender stereotipiga mos kelmaydi, aksincha, zamonaviy ingliz va o'zbek tillarida gender stereotiplari va gender tushunchalari o'rtasida ba'zi farqlar mavjud. Jamiyat rivojlanmoqda, odamlarning mavjud yoki mavjud bo'lgan erkaklar va ayollar modellari haqidagi stereotipik fikrlari o'zgarib turibdi va bu o'zgarishlar doimo vaqtda belgilanib, tilga, xususan, leksikografik manbalarga aks ettirilmaydi.

Ingliz tilida erkak stereotipi quyidagi tushunchalarni o'z ichiga oladi: karera, oilani boqish roli, erkaklik, ayollarga g'amxo'rlik qilish, turmush, otalik, do'stlar, ko'ngilochar. O'zbek tilida erkak stereotipi ta'lim, ish, oila, oilani boqish roli, mas'uliyat, ota-onalik g'amxo'rlik, martaba oshirish, bolalar kelajagini ta'minlash, nevaralarga g'amxo'rlik kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Her ikki tilda erkaklik, martaba o'sishi, oilani boqish roli, oila bir xil. Biroq, o'zbek tilida oila va keksa ota-onalarga g'amxo'rlik qilish bilan bog'liq erkaklarning stereotiplashtirilgan vazifalari ko'proq ta'kidlanadi va kengroq.

Xulosa va takliflar. Gender frazeologizmlar – tarkibida genderga oid so'zlar qatnashgan bo'ladi. Masalan: ayol yoki erkak ismi, qarindoshlik darajasini bildiruvchi so'zlar. Lekin bunday frazeologizmlar ma'nosi umuman

boshqacha. Ularda erkak va ayol farqini ko'rsatuvchi hech qanaday ma'no mavjud emas. Gender frazeologizmlar – bunday frazeologizmlar tarkibida genderga oid so'zlar bo'lishi ham bo'lmasligi ham mumkin. Lekin ular ayol va erkak farqlarini ko'rsatuvchi ma'noga ega. Birinchi guruhga kiruvchi gender frazeologizmlarni a) atoqli otlar qatnashgan va b) qarindoshlik darajalarini ko'rsatuvchi so'zlar qatnashgan frazeologizmlar kabi ikkita guruhga bo'lib tahlil qildik.

Ikkinchi guruhga kiruvchi iboralarni a) insonning tashqi ko'rinishini ifodalovchi iboralar, b) ijtimoiy va madaniy faktorlarga ko'ra, s) hayvon komponentli iboralar kabi guruhlarga bo'lib tahlil qildik. Maqollarni tushunish boshqa frazeologizmlarga ko'ra oson. Maqollarning yaralishidan maqsad, xalqning kundalik hayotdan olgan tajribalarni keyingi avlodlarga yetkazishdir.

REFERENCES

1. ISSUE 4 | 2021 Universal Impact Factor(UIF) 2021:7.1 1. Зариф, Кувонов (2020). Немис тилига франсуз тилидан ўзлашган сўзларнинг структурал-семантик тадқиқи, XXI аср тилшунослиги ва таржимашунослигининг долзарб муаммолари: назария, амалиёт, инновация
2. Кувонов, Зарифжон (2020). Немис тилига ўзлашган сўзларнинг келиб чиқиш тарихи. Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии – XXIV Международной научно-практической интернет конференции.
3. Shahnoza Razakova (2020). Tarjimada paydo bo'ladigan muammolar Uz.Academia.№1
4. Rakhmatov, F. (2020). Tillarda zamon kategoriyasini umumiy-qiyosiy o'rganish. Academic research in educational sciences, (3).
5. Abdukhalilova, D. S. (2019). The formation of double words and their place in linguistics. Proceedings of the scientific-practical conference "Young philology of Uzbekistan - 2019". Tashkent, National University of Uzbekistan.
6. Usmonhodjae, M. A. (2021). Psychological Basis Of Teaching German Language. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(01), 446-450.
7. Rakhmanova, D., Zaripova, G., Rakhmatov, F., & Abdukhalilova, D. (2020). Nemis va ozbek tilshunosligida frazeologizmlar tasnifi. Science and education, 1(8).
8. Rakhmanova, D., Zaripova, G., Rakhmatov, F., & Abdukhalilova, D. (2020). Nemis va ozbek tilshunosligida frazeologizmlar tasnifi. Science and education, 1(8). 9. Рахматов, Ф., & Тилолова, Г. (2013). Чет тилини уқитишда хориж тажрибаси ва грантларнинг аҳдмияти. Чет тилини уқитишда методика, малака ва тажриба, 259-261. 10. D Abduxalilova, F Raxmatov - Academic research in educational sciences, 2021